

Andrzej F. Dziuba

"Kościół i Państwo w PRL
(1944-1989)", Zygmunt Pawłowicz,
Gdańsk 2004 : [recenzja]

Studia Prymasowskie 3, 302-306

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wznowienia „Ateneum Kapłańskiego”, któremu poświęcił dziewięć lat pracy (s. 251). Pojawiło się ono dopiero w 1946 roku.

25 marca 1946 roku ks. Wyszyński otrzymał nominację na biskupa lubelskiego. O swoim wielkim zaskoczeniu tym faktem napisał siedem lat później: „Miałem wtedy ciężkie myśli, gdyż nie znałem celu wezwania, a uwaga mego Pastora kazała mi spodziewać się wymówki z powodu artykułu *Problem Watykanu*, zamieszczonego ostatnio w „Tygodniku Warszawskim” (S. Wyszyński, *Pro memoria*, zapis 25 III 1953, cyt. za: „Znaki czasu” 1991, nr 23, s. 126-127).

Biskupstwo lubelskie było etapem przygotowawczym do posługi Prymasa Polski. Został nim mianowany 16 listopada 1948 roku, trzy tygodnie po tajemniczej śmierci kard. A. Hlonda. Był wówczas najmłodszym biskupem w Episkopacie Polski.

W jego całym życiu widać szczególnie prowadzenie Boga i Maryi.

Przedmowę do omawianej książki napisał abp M. Gołębiewski, metropolita wrocławski, który był kapłanem diecezji wrocławskiej. Czytamy w niej: „Myślę bowiem, że bez znajomości tego okresu życia kard. Stefana Wyszyńskiego, nie można zrozumieć do końca jego działalności jako Prymasa Polski”.

Książka jest bardzo starannie i ładnie wydana. Zawiera obszerną bibliografię i indeks osób. Kończy się modlitwą o beatyfikację Stefana kardynała Wyszyńskiego. Stanowi nie tylko *positio* do beatyfikacji, ale ważną i niezbędną literaturę o ks. Wyszyńskim i dziejach Kościoła w Polsce w XX wieku.

Krystyna Czuba

Bp Zygmunt Pawłowicz, *Kościół i Państwo w PRL (1944-1989)*, Wydawnictwo Oficyna Pomorska, Gdańsk 2004, ss. 544.

Dzieje Polski na całej przestrzeni historii są niezwykle silnie i twórczo związane z chrześcijaństwem i to obrządku łacińskiego. To wzajemne przenikanie było wyjątkowym fenomenem w całej Europie i wręcz trudno do końca to wyjaśnić w sposób ściśle racjonalny. Obecność wiary chrześcijańskiej oddziaływała na wszystkie sfery życia, tak społecznego, jak i kulturalnego, ekonomicznego i politycznego. Oddziaływanie to niosło wiele pozytywnych czynników i przyczyniało się do udoskonalania całych pozareligijnych sfer życia.

Szczególnie sfera polityczna była zazwyczaj twórczym spotkaniem, nawet jeśli nie były to programowe czy zakładane skutki. Chrześcijaństwo wносило tutaj znaczący wkład, choć nigdy i bezpośrednio nie było wyraźną siłą polityczną. Posługa ta zajmowała szczególne miejsce w czasach niewoli rozbiorowej. Jed-

nak zwłaszcza dopiero po II wojnie światowej, w wyniku narzuconego totalitarnego systemu komunistycznego, nastąpiły oznaki negatywnych relacji, zwłaszcza struktur państwa wobec Kościoła. W swej intensywności przybierały one różne formy oraz były charakterystyczne dla poszczególnych okresów.

Biskup pomocniczy z Gdańska prof. Zygmunt Pawłowicz udostępnił obszernie opracowanie, które podejmuje próbę opisu tych wzajemnych relacji. Jest on znanym teologiem i autorem licznych książek oraz artykułów naukowych, m.in. *Człowiek a religia* (Gdańsk 1986), *Człowiek a świadkowie Jehowy* (Gdańsk 1991), *Kościół i sekty w Polsce* (Gdańsk 2003), *Leksykon Kościołów, ruchów religijnych i sekt w Polsce* (Częstochowa 2008).

Po spisie treści (s. 5-6) zamieszczono przedmowę autora (s. 7-8).

Od strony treściowej opracowanie otwiera wstęp (s. 9-24). Autor pisze: „We wstępie przedstawiam krótki opis genezy komunizmu i jego praktykę w stosunku do totalitarnego systemu wobec religii w ZSRR i w szeregu krajów Europy Środkowo-Wschodniej” (s. 8). Następnie książka została podzielona na cztery rozdziały.

Pierwszy rozdział nosi tytuł: *Czas ponoszenia szczególnej odpowiedzialności za Kościół przez kardynała Adama Sapiechę 1944-1945* (s. 25-33). To przede wszystkim uświadomienie sobie trzech konferencji w Teheranie, Jałcie i Poczdamie wraz z ich skutkami oraz działania PKWN i Rządu Tymczasowego i pierwsze znaki, m.in. w postaci prześladowania Kościoła greckokatolickiego.

Czas kształtowania powojennych struktur kościelnych przez kardynała Augusta Hlonda 1945-1948 (s. 35-80) to tytuł kolejnego rozdziału. Przedstawiono w nim nową administrację na Ziemiach Zachodnich i Północnych i związane z tym działania. Zwrócono uwagę na nowość sytuacji politycznej i różnorodność postaw wobec Kościoła oraz nasilanie się ataków na niego.

Trzeci rozdział opatrzone tytułem: *Czas przewodniczenia przez kardynała Stefana Wyszyńskiego Konferencji Episkopatu Polski 1948-1981* (s. 81-396). Zarysowano w nim długi czas posługi Prymasa Tysiąclecia, w którym wyakcentowano wiele elementów: zjawisko PAX-u i księży „patriotów”, likwidację kościelnej Caritas i sprawę porozumień z rządem; aresztowanie i więzienie Prymasa Polski; procesy przemian następujące po 1956 roku i osobę papieża Jana XXIII. Następnie omówiono Millennium, nawiedzenie obrazu Matki Bożej Częstochowskiej i list do Episkopatu Niemiec; pontyfikat papieża Pawła VI i kontynuację Soboru Watykańskiego II. Dalej zasygnalizowano przemiany po odejściu Władysława Gomułki i wydarzenia związane z postacią I sekretarza PZPR Edwarda Gierka. Zwrócono uwagę na problemy kontaktów rządu PRL i Watykanu; początki pontyfikatu Jana Pawła II i jego pierwszą pielgrzymkę do ojczyzny.

Ostatni rozdział poświęcono tematowi: *Czas prowadzenia Kościoła i Episkopatu w ostatnim etapie panowania komunizmu w Polsce przez kardynała Józefa Glempa 1981-1989* (s. 397-517). Omówiono problemy związane ze strajkami i powstaniem „Solidarności”, stan wojenny, dynamikę relacji Jana Pawła II do spraw polskich, Kościoła i narodu, a także rodaków poza granicami, dyskusje wokół relacji Kościół – państwo, zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki. Zaprezentowano kolejne pielgrzymki, encykliki oraz inne enuncjacje społeczne papieża Jana Pawła II. Następnie przywołano Okrągły Stół i ustawę o statusie prawnym Kościoła katolickiego z 1989 roku.

Oto tylko niektóre, do pewnego stopnia przywołane hasłowo, treści omówione w poszczególnych rozdziałach. Treściowo całość książki zamyka zakończenie (s. 518-523).

W zakończeniu publikacji znajdują się dwa skorowidze: bibliograficzny (s. 524-531) i skrótów (s. 532) oraz indeks rzeczowy (s. 533-544).

Do rąk czytelników trafiło stosunkowo obszerne opracowanie ważnego wycinka dziejów Kościoła w Polsce. Okres 1944-1989 był szczególnym etapem posługi chrześcijaństwa na ziemiach polskich, a to przede wszystkim ze względu na narzucony Polsce przez ZSRR system polityczny, który ze swej natury był negatywnie nastawiony do religii, a w tym szczególnie do chrześcijaństwa łacińskiego. To szczególny kontekst środowiskowy, zwłaszcza w płaszczyźnie ideologicznej. Ta dziejowa droga Kościoła i narodu polskiego przebyta w ciągu czterdziestu pięciu lat, od roku 1944 do 1989, ostatecznie doprowadziła do osiągnięcia wolności (s. 518). Mając na względzie sam jej przebieg oraz owoce, trzeba stwierdzić, że „była to droga niespotykana w tysiącletnich dziejach naszego narodu i Kościoła w Polsce” (s. 518).

Czas po II wojnie światowej był szczególnym nagromadzeniem wyjątkowych znaków negacji Kościoła. Ile tutaj jawi się szczegółowych propozycji i metod działania, które miały jeden cel – jego zniszczenie. To wręcz planowany administracyjnie, z pomocą specjalnego ministerstwa oraz tajnych służb plan nękania, aby w konsekwencji zlikwidować Kościół katolicki w Polsce. Wzorce podejmowanych działań można było zaobserwować w innych krajach bloku wschodniego. Były w to zaangażowane rzesze urzędników, agentów i donosicieli, którzy żyli tylko i wyłącznie z podejmowania takich zadań. Niestety byli wśród nich oficjalnie czy skrycie także duchowni, np. tzw. księża patrioci.

Sam autor odnosząc się do treści książki pisze: „Prezentuję więc dzieje tego wielkiego i dramatycznego «theatrum» historycznego, rozwijającego się na przestrzeni kilkudziesięciu lat w XX wieku – jakim była polityka wyznaniowa PRL” (s. 8). Na stronach pracy przewija się wiele nazwisk. Zostały one skoncentrowane wokół czterech wielkich mężów Kościoła, tj. kardynałów Adama Sa-

piehy, metropolity krakowskiego, Augusta Hlonda, Stefana Wyszyńskiego i Józefa Glempa, Prymasów Polski. Także periodyzacja została przeprowadzona na podstawie lat posługi tych osób. Jako datę końcową przyjęto obrady Okrągłego Stołu oraz ustawę określającą status prawny Kościoła i wznowienie stosunków dyplomatycznych między Polską a Stolicą Apostolską.

Omawiane opracowanie ma swoje założenia metodologiczne, o czym wspomina sam autor we wstępie: „Napisałem tę książkę jako biskup i teolog. Stąd też moje spojrzenie na Kościół w dziejach PRL jest nie tylko historyczne, ale także teologiczne” (s. 7). Zatem wpisuje się ona, w pewnym sensie, w historio-zbawcze interpretacje niektórych wydarzeń. Jest to wizja dość bliska kardynałowi Stefanowi Wyszyńskiemu, ale on raczej bardziej posługiwał się historiografią i teologią historii. Ta ostatnia wybrzmiewała w wielu wystąpieniach, zwłaszcza w historycznych miejscach czy przy historycznych okazjach.

Wydaje się, że niezwykle bogactwo występujących postaci, tak liczbowe, a zwłaszcza jakościowe, wymaga odpowiedniego indeksu. Byłby on znaczną pomocą w lekturze oraz własnej systematyce. Ewentualne kilkuwyrazowe notki o głównych aktorach prezentowanych wydarzeń jeszcze bardziej by je przybliżyły, zważywszy, że czytelnikami książki będą zapewne i odbiorcy nie mający wiedzy w tym względzie. Zresztą omawiana problematyka jest jednak z dość odległej przeszłości.

Ważnym materiałem pomocniczym w lekturze książki jest obszerny indeks rzeczowy, który przytacza śródtytuły w ramach poszczególnych lat. To dobra szansa poszerzonego spisu treści i wydaje się, że zasadnym byłoby ich połączenie. Wówczas przywoływane poszczególne lata byłyby mniej schematyczne. Także zamieszczone w tekście mapki (s. 30, 45, 322, 323) oraz tabelki (s. 50, 51) są interesującym materiałem poglądowym.

Zamieszczony zestaw bibliograficzny przywołuje niemal wszystkie zasadnicze opracowania odnoszące się do omawianej problematyki. Minimalnie sięgnięto do bardziej szczegółowych opracowań czy artykułów. Dotyczy to zwłaszcza prac w języku polskim. Sporadycznie sięga się do publikacji obcojęzycznych. Dobrze, że przytacza także wypowiedzi papieskie, zwłaszcza Jana Pawła II, które niejednokrotnie są cennymi uwagami podsumowującymi i są ważne w interpretacji przytaczanych wydarzeń.

Prezentowane opracowanie jest zatem swoistą encyklopedią czy leksykonem. Jest to bardzo szeroki zbiór informacji i faktów oraz osób w nich uczestniczących i zazwyczaj je współtworzących. Świadczy to o szerokim rozeznaniu bieżących wydarzeń i gromadzeniu wokół nich danych. Oczywiście, jak wskazują – zwłaszcza przypisy – autor bardzo często korzysta tylko z kilku syntetycznych opracowań odnoszących się do tej tematyki. Zauważa się natomiast, że zdecydo-

wanie mniej sam sięga do oryginalnych źródeł. Jednak ostateczny dobór samej tematyki wyodrębnionej z tak bogatych dziejów jest własną decyzją i osądem autora. To zaś zawsze będzie subiektywnym rozstrzygnięciem.

bp Andrzej F. Dziuba

Peter Raina, *Kardynał Wyszyński i Solidarność*, Wydawnictwo von Borowiecky, Warszawa 2005, ss. 280.

Powojenne dzieje Polski, mimo totalitarnego zniewolenia i braku suwerenności, były jednak wyjątkowo dynamicznym okresem w jej dziejach. Dynamizm ten przybierał bardzo zróżnicowane formy, wyrażał się w różnych strukturach oraz miał swoich konkretnych przedstawicieli. Wydarzenia 1956 czy 1970 roku, często oparte na wielkich cierpieniach i ofiarach, więzieniach i prześladowaniach aż do przelewu krwi, mimo stłumienia pozostawały żywym wkładem w budowanie przyszłości Polski.

Szczególnym znakiem tych procesów były fakty, szeroko odnotowywane w historiografii wokół hasła „Solidarność”. Ten niezwykle fenomen ukazuje się współcześnie coraz wyraźniej w swych licznych wyrazach osobowych, wydarzeniowych czy miejscach, a jednocześnie jest ciągle mało znany. Często mozolnie poznawane są kolejne dalsze elementy tej niezwykle bogatej mozaiki, która, niestety, nadal nie jest pełna, a niekiedy wręcz zafałszowana.

Swoją rolę w tych procesach odegrał także Kościół katolicki. Po raz kolejny potwierdził, że jest zawsze z narodem, zwłaszcza w jego trudnych chwilach. Szczególnie wymownie ukazał to m.in. w okresie rozbiorów, II wojny światowej oraz okresów znaczonych totalitaryzmami. Szczególna rola przypadła tutaj kard. Stefanowi Wyszyńskiemu, Prymasowi Polski, który podjął swoją posługę po kard. Augustie Hlondzie.

Publikacja prof. Petera Rainy z Berlina przybliżyła ten wycinek najnowszej historii Polski. Jest on autorem i redaktorem wielu książek, wydawcą tekstów źródłowych i licznych opracowań: np. *Władysław Gomułka – życiorys polityczny* (Londyn 1969); *Stefan Kardynał Wyszyński: Prymas Polski* (t. 1-3, Londyn 1979-88); *Ks. Jerzy Popiełuszko: Męczennik za wiarę i ojczyznę* (t. 1-2, Olsztyn 1990); *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów* (t. 1-3, Poznań 1994-96).

W całości prezentowanej książki przed stroną tytułową zamieszczono dedykację: Pamięci Jana Pawła II (s. 2), a następnie notę wprowadzającą (s. 5-7). Z kolei całość treściowa zawiera 38 bloków tematycznych (s. 9-264).